

LA PÀTINA NOBLE
(la pell del bronze)

Segons l'escola italiana de restauració basada en la " CARTA DE IL RESTAURO " italiana, que és l'escola de restauració, que s'intenta seguir a tot el continent europeu, entenem per pàtina l'aspecte que els objectes o obres d'art prenen amb el pas del temps, amb la seua pròpia antiguitat. Cò és que quan diem que una obra d'art conserva la seua pàtina vol dir que no s'ha fet cap remoció o eliminació del seu aspecte d'antiguitat, de fet les obres d'art són tan apreciades per com són de belles (criteri estètic) com d'antigues (criteri historicista), i aquests dos criteris no és que siguen només compatibles, sinò més encara; complementaris.

De fet la pàtina, és a dir, l'antiguitat de l'objecte (obra d'art) sempre es materialitza en matèria pròpiament dita. Per exemple, sobre un llenç un vernís lleugerament oxidat pot considerar-se pàtina i, per tant, matèria a conservar i no a remoure o a eliminar, matèria objecte de la constitució de l'obra d'art, doncs conforme es diu " el temps també pinta ", i no s'eliminarà àdhuc essent possible tècnicament.

Però clar després de tot aquest argument que intenta explicar que és la " pàtina ", vos preguntareu que és la " pàtina noble ". Doncs bé, a les peces fetes de metall, i més en concret, de bronze--que és un aliatge o barreja de dos metalls; coure i estany-- com ara per exemple escultures fetes de bronze, estàtues equestres exposades a l'aire lliure, a la intempèrie, conjunts escultòrics per a places, jardins, gloriètes, viviers, rotondes, etc, que creen una capa negra-verdosa a sobre del bronze, protectora i benefactora del mateix contra possibles oxidacions agressives i destructives contra el bronze com ara la malaquita,

l'azurita, la tenorita, la cuprita o " mal del bronze " i altres més, la capa aquesta doncs, és el que anomenem " patina noble " només pròpia del bronze, i que a més a més de crear-la les escultures exposades a l'aire lliure o altres peces de bronze d'orige arqueològic, també caracteitza i és pròpia de les campanes que, per suposat són fetes de bronze, i que també estan exposades a la intempèrie.

Cal esmentar que també de làmines fines de bronze o de llautó -que és un aliatge triple de coure, estany i zinc- es fèien els enllandats de moltes portes de moltes esglésies amb la tècnica del clavetejat i del repussat.

Aquesta " patina noble " pot ser de dos tipus: d'orige artificial o donada al mateix metall o natural. Les primeres -doncs hi han de molts tipus, maneres i colors o aspectes estètics- estan fetes a base de barrejes químiques on moltes vegades intervenen àcids, com ara l'àcid sulfúric, el nítric, el clorhídric, etc. Però també hi han altres productes químics -normalment són tres o quatre- que hi intervenen, fins i tot, en les receptes antigues, per a donar determinats colors rojos com ens dia al meu amic Joaquim Artés (Llicenciat en Belles Arts, en l'especialitat de pintura i dibuix, i artista i creador plàstic) i a mi mateix un artista a una inauguració d'una exposició d'escultures a l'IVAM, s'utilitzava fetge de bou, sang, fel i molts altres més d'orige directament natural i, per tant, ecològics.

Però com que aquest tipus de patines per a bronze no s'han utilitzat mai per a patinar campanes -almenys no que en tinga jo constància- no anem a parlar i a abundar més en elles (encara que, algunes de color negre obscur, molt semblants a les patines d'orige natural polides s'assemblen molt a aquestes m'atreveixo a aventurar que una vegada polit el bronze després de fondre una campana podrien

emprar-se per a patinar-les, i així donant-li una garantia total al 100% de que el bronze no s'oxidarà i per tant no es destruirà i perdrà).

Les altres pàtines, l'altre tipus de pàtina és la que pren una peça de bronze que s'exposa a la intempèrie ja polida i daurada després de la fosa, així com algunes escultures o les campanes fetes de bronze. Aquesta pàtina és de caràcter únic, malgrat que depenent de les condicions a les que estiga exposada la peça de bronze -aigua, humitat relativa ambiental, condicions meteorològiques, atmosfèriques, etc- la pàtina serà en cada peça diferent, hi hauran tants tipus de pàtines amb aspectes diferents com bronzes o campanes existents. Fins i tot una vegada neta una campana d'elements aliens al bronze -i la pàtina no és un element alié- com ara excrements d'aus, coprolits, morters fets amb calç, amb ciment, provinents segurament de les obres del campanar on estiguen- i polida la pàtina, la mateixa pàtina tindrà zones amb un aspecte lleugerament diferent en cadascuna de les zones.

Aquestes pàtines doncs són de les que parlo i de les que en dic que s'han de conservar, doncs la seua creació ha estat bastida al llarg dels anys o inclús dels segles.

A l'àmbit del "Gremi de Campaners Valencians " i de les empreses que treballen en la restauració (?) de campanes, com ara 2001 Tècnica i Artesania, Electrorecamp, Cooperativa Manclús, etc quan s'elimina la pàtina diuen que han polit la pàtina. Això doncs és totalment erroni i fals. Ells no han polit la pàtina, simplement l'han eliminat -i no sempre per complet- i han polit el bronze per a deixar-la conforme surt de la fundició totalment daurada o aurífera, çò és, lluenta. I és que com diuen les velles: " contra més lluent més bonico ".

I ja sé que el client, les monges, capellans, etc volen veure les campanes ben relluents i brillants " com si

foren d'or ", i el client paga i conforme diu el refrany, qui paga mana. Però al marge d'aquestes peticions dels clients crec que les empreses, que són les que -teòricament- tenint l'autoritat sàpiguen imposar els seus propis criteris als seus clients tot i explicant-los el perquè de no eliminar la pàtina noble. De fet aquest fet d'eliminació de la pàtina no té camí enrere, és a dir, que peca d'irreversible, i la reversibilitat és el criteri més important dels quatre de la restauració (els quals són: reversibilitat, fidelitat, legibilitat i durabilitat), però pitjor encara, aquest fet, pot ser extremadament perillós per a la protecció i conservació del bronze, cosa que ja explicaré més endavant.

A més a més es " neteja " el bronze i s'elimina la pàtina amb mètodes mecànico-físics tan sumament agressius per al propi bronze com és l'anomenat " chorro de arena " o projecció d'àrids, quan en realitat hi han mètodes químics moltíssim més poc agressius per al bronze com ara l'àcid sulfúric o si aquest no funciona, un 2A, és a dir, una barreja de dos àcids, o altres receptes molt senzilles. El procés és ben senzill, però cal tenir en compte la seua perillositat a l'hora d'utilitzar-los, de fet en el cas de l'àcid sulfúric s'ha de fer una solució química al 4%-5% només. S'ha d'abocar a l'aigua, i mai no a l'inrevés, l'àcid corresponent per a aquesta solució química àcida. Després s'agafa llana metàl·lica de quatre zeros " 0000 " o de quatre zeros extrafina "0000 extrafina " (ambdues serveixen), es mulla a l'àcid, tot i utilitzant guants de neoprè i no de làtex natural (el làtex és una proteïna vegetal que l'àcid desfà) i es frega lleugerament al bronze eliminant tota la pàtina d'una manera còmoda i fàcil.

El bronze estarà recobert d'una veladura de coure, açò és una reacció química natural i pròpia del bronze després d'aquest procediment o tractament, doncs són mol.lècules

de coure que afloren a la superfície que s'eliminaran, una vegada assecada la campana, amb llana metàl·lica de quatre zeros normal o extrafina simplement crinant amb ella el metall. Una vegada llavada amb el líquid element, dissolvent universal per excel·lència o aigua (H₂O) a poder ser destil·lada, desionitzada (exempta de càrrega elèctrica negativa) i desmineralitzada i que podem trobar a molts començos, en tall de no deixar residus a sobre del bronze. Finalment torquem la campana amb un drap de cotó 100%.

I tot això en el cas que es vullga, conforme es diu " polir la pàtina " que millor dit diríem eliminar-la, la mateixa. O siga, que fins i tot això es fa malament, o de manera massa rebuscada quan, en realitat és més senzill i ràpid que la projecció d'àrids.

Recordo que una vegada, a casa d'un amic, consultàrem a internet una restauració de 2001 Tècnica i Artesania_{5a} Artà (Illa de Mallorca). Es tractava d'un conjunt de campanes d'un campanar romànic. Aquestes estaven polides amb projecció d'àrids (segurament amb MICROGLASS-FINE o " pols de vidre " dit col·loquialment) i es notava com havien fet una restauració, com diguem dins la comunitat científico-tècnica els restauradors, a diferents nivells. És a dir, en aquelles zones on el vidre en pols havia incidit més la campana mostrava el seu bronze daurat i, en canvi, en els racons encara quedava pàtina noble, és a dir que estava feta a mitges. Això és el que anomenem una " restauració a diferents nivells ". Ni estaven totalment daurades ni tampoc totalment amb la seua propia pàtina. O s'elimina del tot -en el cas que calga- o no s'elimina res.

Fa temps recorde que el 17 de Desembre del 2.002, a la trobada anual del " Gremi de Campaners Valencians " al Forn d'Alcedo, a València, i d'on és natural Francesc Minguet, a dalt el campanar i després del volteig, repic i concert ens ficàrem a parlar amb el Dr. en Antropologia Fran-

cesc Llop i Bayo, un Dr. en Història de l'Art i jo sobre com " netejar " el bronze. L'historiador comentava que ell utilitzava el producte comercial (Aladdin, algodón mágico), el qual dèia, deixava residu,³ en aquesta línia trobem d'altres com el " Sidol " (ja centenari) o " Tarni-Shield ". En dir això, jo els hi vaig dir als dos que eren mètodes molt pedestres de netejar el bronze i molt pròpies de les " marujes ". Llop i Bayo em digué que la pàtina s'havia d'eliminar perquè, la campana és un instrument eminentment sonor,⁴ i que per això mateix, la capa d'oxidació beneficiosa s'havia d'eliminar doncs distorsionava el so. Francesc t'he de dir que prometria sense saber-ho ni haver-se comprovat científicament que una capa de menys d'una micra (mil.lèssima part d'un mil.límetre) no pot influir tant en el so com per a haver-la d'eliminar per aquest motiu. Doncs aquesta és la gruixària de la pàtina una vegada polida.

Tornant a parlar del bronze, cal esmentar que hi ha una gran semblança entre el bronze i el ferro (el qual, aquest últim, configura un capítol apart dins el món dels metalls, junt amb el bronze i els metalls preciosos els quals s'apliquen de tres maneres o formes: en orfebreria -tema apart-, de manera més massisa i en làmines d'una micra per a fer pa d'or i daurar). Doncs el ferro que és un metall-argent presenta sense pàtina un aspecte més bé platejat i lluent, en canvi quan oxida de manera beneficiosa es fa negre que és com el coneixem, oxidació aquesta (nom de la qual o fórmula química ara no recorde) molt allunyada de l'oxidació marró o ocre (pel manganés) formulada com a FeO_2 que és altament destructiva del mateix.

De fet pel que dèiem de les escultures de bronze a l'aire lliure, a qui li agradaria veure l'escultura magnífica, equestre de Jaume I, el Conqueridor d'un tal Escuder feta per Lo Rat Penat a finals del s. XIX ubicada al Parterre

de València totalment lluenta i daurada? O la del Cid Campeador a la Plaça d'Espanya? O l'estàtua equestre del s. XIV medieval de Sant Martí ubicada en la façana de l'escultor Vergara del s. XVIII de l'església del mateix sant al principi del carrer de Sant Vicent Màrtir de València? (per cert ara llevada de l'edícula i en procés de restauració).

Per a acabar, diré que de fet si agafem el Diccionari de l'Acadèmia Francesa de la Llengua i busquem la paraula pàtina trobem que diu, si fa no fa, que literalment pàtina és l'aspecte que pren el bronze amb el pas del temps, o siga, l'antiguitat, paraula aquesta que substituïm per la paraula pàtina. És a dir, que fem extensiva la pàtina del bronze per a designar tot allò que té un aspecte antic. Així doncs si eliminem la pàtina en tall de deixar el bronze sense ella estem cometent un greu error doncs intentem el que en realitat és impossible, deixar el bronze nou, i els restauradors llevem les arrugues i eliminem o sanem les patologies però no els anys (l'antiguitat que en aquest cas ens vé donada per la pàtina), a més a més, algú digué en castellà que " la arruga és bella ". A més quin sentit o trellat té deixar una campana del s. XV com a nova, per a això la fons de nou i tots en pau.

Aquesta pàtina polida que esdevé negra però lluenta, que s'assembla al cuir assaonat, és, doncs, la pell del bronze.

NOTES

1.- És molt perillós eliminar tota oxidació i deixar el metall en contacte directe amb l'oxigen de l'aire i de l'aigua, perquè cada vegada que ho fem (és el conte de mai no acabar si no es protegeix amb un vernís o laca) incitem i provoquem al bronze a oxidar i igual ho fa bé, traçant pàtina, o igual trau algun clorur.

- 2.- S'anomena malament amb l'expressió " polir la pàtina " al fet de dir remoció, destrucció o eliminació total.
- 3.- El " Aladdin o algodón màgic " és el pitjor de tots els netejametalls comercials. Deixa residu sòlid a sobre del metall i porta, segons s'ha estudiat, un àcid molt agressiu el qual desconequem que arriba a erosionar bastant el bronze per l'acció de fricció amb aquesta mena de cotó-en-pèl.
- 4.- Estic totalment d'acord amb aquesta afirmació de Francesc Llop i Bayo. Les campanes són un instrument sonor que a més s'utilitza. Nomes podem tractar-les sota un criteri museístic quan es cosidere imprescindible.
- 5.- Cito aquesta empresa pero és rudiment estandaritzat en totes les empreses que conec. Doncs és una pràctica habitual.

CITES

Pàtina. f. Especie de barniz duro, de color aceitunado y reluciente, que por la acción de la humedad se forma en la superficie de los objetos antiguos de bronce y en las pinturas al óleo.

(Diccionario Enciclopédico Basico, Plaza & Janés, S.A. 1.973)

Pàtina. f. Capa muy delgada, de color aceitunado y reluciente que la humedad y el tiempo forma en los objetos de bronce. || Tono suave que da el tiempo a las pinturas al óleo. || Este mismo tono obtenido artificialmente.

(Diccionario Aristos. Editorial Ramón Sopena, S.A.)

Alvar Jornet i Ribera.

Guadassuar, 8 de Setembre del 2003.